

# Agnieszka Bajor

---

"Księgozbiory polskiego duchowieństwa katolickiego na Górnym Śląsku w XIX i XX wieku (do 1939 r.)", Weronika Pawłowicz, Katowice 2009 : [recenzja]

---

Fides: Biuletyn Bibliotek Kościelnych 1-2 (30-31), 234-240

---

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej [bazhum.muzhp.pl](http://bazhum.muzhp.pl), gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

AGNIESZKA BAJOR<sup>1</sup>

KSIĘGOZBIORY POLSKIEGO DUCHOWIEŃSTWA KATOLICKIEGO NA GÓRNYM ŚLĄSKU W XIX I XX WIEKU (DO 1939 R.) / WERONIKA PAWŁOWICZ. – KATOWICE : KSIĘGARNIA ŚW. JACKA, 2009. – 429, [3] S. – (STUDIA I MATERIAŁY WYDZIAŁU TEOLOGICZNEGO UNIWERSYTETU ŚLĄSKIEGO W KATOWICACH, ISSN 1643-0131 ; 52). – ISBN 978-83-7030-669-4

W 2009 roku w znanej w środowisku teologów serii „Studia i Materiały Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach” ukazała się publikacja poświęcona „Księgozbiорom polskiego duchowieństwa katolickiego na Górnym Śląsku w XIX i XX wieku (do 1939 r.)” autorstwa Weroniki Pawłowicz<sup>2</sup>.

Obszerna rozprawa dotyczy niezbadanego dostatecznie do tej pory zjawiska<sup>3</sup>, jakim było zbieranie książek i bibliofilstwo księży działających na przełomie XIX i XX wieku na Śląsku. Duchowni kolekcjonowali dokumenty z bardzo różnorodnych pobudek. Zobowiązani byli do tego poprzez zalecenia synodów diecezjalnych i księży wizytujących parafie; książki były przydatne do prowadzenia codziennej

---

<sup>1</sup> Instytut Bibliotekoznawstwa i Informatyki Naukowej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

<sup>2</sup> W tej samej serii z numerem 47 wyszła w 2009 roku pozycja *Biblioteki kościelne i klasztorne w Polsce: historia i współczesność* zredagowana przez ks. H. Olszara i B. Warząchowską.

<sup>3</sup> Autorka w przygotowanym we *Wstępie* stanie badań wykazała niewielkie zainteresowanie badaczy problemem prywatnych księgozbiорów księży na Śląsku, choć zjawisko to było powszechne. Dotychczas zagadnieniem tym zajmowali się m.in. ks. J. Mandziuk, ks. J. Myszor, M. Pawłowiczowa, D. Rott, ks. K. Rulka, A. Tokarska, bp W. Urban.

pracy duszpasterskiej, wychowawczej i społecznej; służyły też rozwojowi duchowemu i intelektualnemu.

W. Pawłowicz postawiła sobie za cel zaprezentowanie czy raczej „odtworzenie, choć w części, zawartości kolekcji zebranych przez zasłużonych polskich kapłanów pracujących na Śląsku pod koniec XIX i na początku wieku XX, a więc w diecezji wrocławskiej, potem zaś katowickiej. Badania dotyczyły głównie kilku księgozbiorów, których posiadacze w szczególnie sposób zapisali się swoją działalnością, przede wszystkim pisarską i naukową, w kulturze Śląska. Decydujące znaczenie miał zasób książek odnalezionych w katowickich bibliotekach”<sup>4</sup>.

Autorka skupiła się na księgozbiorach zgromadzonych przez ks. Adolfa Hytrka, ks. Aleksandra Skowrońskiego, ks. Jana Kudereę, ks. bpa Arkadiusza Lisieckiego, bł. ks. Emila Szramka i ks. Franciszka Brudnioka. Kolekcje książek nie doczekały się odpowiednich opracowań. Znane były do tej pory jedynie niewielkie wzmianki na temat zbiorów ks. J. Kudery (pojawily się one w artykule autorki omawianej tu pozycji; w 2005 roku powstała natomiast w Instytucie Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach praca magisterska D. Korzonek o tytule „Spuścizna księdza Jana Kudery”, przybliżająca dzieje części biblioteki), ks. bpa A. Lisieckiego i bł. ks. E. Szramka. Brakowało natomiast informacji o zasobach zebranych przez ks. A. Hytrka, ks. A. Skowrońskiego i ks. F. Brudnioka.

Przygotowując swoją publikację W. Pawłowicz przejrzała 50 000 tomów książek zgromadzonych w Katowicach – w Bibliotece Wyższego Śląskiego Seminarium Duchownego, Bibliotece Diecezjalnej oraz Bibliotece Śląskiej. Na tej podstawie wyselekcjonowała wydawnictwa posiadające odpowiednie znaki własnościowe (np. ekslibrisy, pieczęcie, notki, zapiski odręczne itd.). Do dalszych badań wybrano 2 244 dzieła w 3 000 woluminów oraz 120 rękopisów, co oczywiście nie pozwoliło na kompletne przedstawienie księgozbiorów sześciu księży, bowiem wiadomo, że kolekcja bł. ks. Szramka liczyła około 10 000 pozycji, a katowicka Kuria zakupiła 4 800 publikacji zebranych przez ks. F. Brudnioka. Udało się zatem odnaleźć, a potem opisać, tylko fragmenty zasobów.

---

<sup>4</sup> Pawłowicz W. (2009). *Księgozbiory polskiego duchowieństwa katolickiego na Górnym Śląsku w XIX i XX wieku (do 1939 r.)*. Katowice, s. 17.

Kwerendy badawcze przeprowadzone zostały również w Archiwum Archidiecezjalnym w Katowicach, Archiwum Państwowym w Katowicach, Archiwum Państwowym w Poznaniu i Bibliotece Kórnickiej. Jednym z powodów, który być może bezpośrednio wpłynął na małe zainteresowanie syntezą czy choćby analizą zjawiska księgozbiorów prywatnych księży na Śląsku, jest złożoność, fragmentaryczność i rozproszenie źródeł, z którymi muszą zmierzyć się badacze. Autorka musiała zanalizować rękopiśmienne świadectwa, dokumenty, sprawozdania, wspomnienia, korespondencje, inwentarze i księgi akcesyjne. Należało wykonać badania nie tylko archiwalne, ale i proweniencyjne oraz bibliograficzne, które pozwoliły na stworzenie wstępnych spisów książek i innych dokumentów przechowywanych przez duchownych.

Całość publikacji została podzielona na dziewięć rozdziałów, z czego trzy początkowe mają charakter wprowadzający w problematykę roli książki w życiu księży. Książka jako rodzaj przekaznika Słów Bożych stała się nieodzowna w pracy duszpasterskiej już w czasach wczesnochrześcijańskich. Z czasem różnego rodzaju dokumenty stały się niezastąpione jako narzędzia: doskonalenia wewnętrznego, duchowego; pomagającego w formacji i posłudze kapłańskiej; niezwykle istotnego zwłaszcza w okresie walk religijnych; wykorzystywanego w powstających od XVI wieku w Polsce seminariach duchownych. Nie mniej interesujące są rozważania autorki na temat historii i roli księgozbiorów kościelnych na tle przemian politycznych i społecznych na Śląsku na przełomie XIX i XX wieku. A wreszcie scharakteryzowano „Księgozbiory kapłanów śląskich XIX i XX wieku w świetle źródeł”, takich jak same książki, które przyniosły najwięcej wartościowego materiału, archiwalia, korespondencja i dokumentacja biblioteczna. Nierzadko jedynym źródłem wiedzy o prywatnej kolekcji książek kapłana są przekazy literackie, jak w przypadku biblioteki ks. Antoniego Stabika, o której wspominał Daniel Szendzielorz w „Antonim i Szymonie u Jana” („Zwiastun Górnośląski” 1870 nr 50, nr 52). Dzięki temu swoistemu wstępowi zagadnienie prywatnych księgozbiorów śląskich księży zarysowano jako problem niezwykle rozległy i godny zbadania.

W sześciu kolejnych częściach, mających bardzo zbliżoną strukturę, przedstawiono konkretne już zbiory (w porządku chronologicznym dat urodzenia kapłanów). Po zaprezentowaniu niewielkiego życiorysu

scharakteryzowano odnalezioną część księgozbioru, cytując zapiski proveniencyjne, odtwarzając losy kolekcji po śmierci właściciela, pochodzenie książek czyli sposoby ich nabywania. Autorka skupiła się przede wszystkim na przybliżeniu treści wydawnictw oraz na formalnej analizie dat, miejsc wydania oraz języków publikacji (stąd opis każdego ze zbiorów opatrzony jest dwiema tabelami oraz jednym wykresem). Na końcu omówień zamieszczono „Spis odnalezionych książek”<sup>5</sup>, wśród których wydzielono stare druki, rękopisy, rękopisy powielane, druki wieku XIX i XX, czasopisma i druki ulotne. W opisach bibliograficznych autorka zastosowała opis skrócony, na który złożyła się nazwa autora, tytuł dokumentu, liczba tomów, miejsce wydania i rok publikacji. Interesujące jest zlokalizowanie pod opisami uwag, w których podane zostały przepisane dedykacje, zapiski proveniencyjne, noty rękopiśmienne, numery akcesji, numery inwentarzowe, numery przydziałów tematycznych używanych przez właścicieli zbiorów i wreszcie sygnatury wraz z sigłami bibliotek przechowujących współcześnie odnalezione dzieła.

Ks. Adolf Hytrek (1853-1899), pierwszy z badanych kapłanów, został zaprezentowany jako redaktor „Katolika”, „Moniki” i „Gazety Katolickiej”, zbieracz śląskich pieśni ludowych, zaangażowany w sprawy narodowe, a także posiadacz bogatego księgozbioru, z którego udało się W. Pawłowicz odszukać 109 dzieł w 121 woluminach. Zgromadzony przez kapłana zbiór książek odzwierciedlał jego rzeczywiste zainteresowania naukowe archeologią chrześcijańską. Jest to kolekcja o charakterze teologicznym, w której nie brakuje dzieł z zakresu bibliistyki, teologii ogólnej i moralnej, liturgiki, ale i z zakresu pedagogiki, architektury czy sztuki. Księgozbiór ukazuje ks. Hytrka nie tylko jako naukowca, ale też jako kapłana świadomego swego pochodzenia – stąd w zbiorze np. publikacje poświęcone folklorowi, historii i dorobkowi Śląska.

Charakter teologiczny ma również kolekcja ks. Franciszka Brudnioka (1856-1926), kapelana, katechety i profesora języka hebraj-

---

<sup>5</sup> Autorka – wydaje się niepotrzebnie – przedstawiając zakres tematyczny kolejnych kolekcji odwoływała się do przypisów bibliograficznych, w których zamieszczała opisy książek ze zbiorów księży. Tak więc opisy bibliograficzne odnalezionych dokumentów są dublowane – w przypisach (tu oczywiście jedynie przykłady publikacji) oraz w wykazach. Słuszniejsze może byłoby odsyłanie czytelników do numerów pozycji z wykazów, które musiałyby wtedy zostać ponumerowane w sposób ciągły.

skiego w gimnazjum w Głogowie, rybnickiego proboszcza. Ten znawca języków obcych (poza hebrajskim, także łacińskiego, greki, francuskiego i polskiego) był właścicielem dużej biblioteki, z której zidentyfikowano 887 dzieł w 1438 tomach. Poza bibliastyką, komentarzami do Pisma Świętego, pracami z zakresu teologii dogmatycznej, moralnej, polemicznej, ascetyki, liturgiki, homiletyki, patrystyki, prawa kanonicznego, historii Kościoła, soborów i Reformacji, życiorysami ludzi Kościoła, świętych i męczenników, znalazły się opracowania dotyczące prawa cywilnego, filozofii, historii i historii sztuki. Księgozbiór służył proboszczowi jako warsztat naukowych dociekań, pomagał mu w pracy pedagoga, jak i zaspokajał zwykłą potrzebę czytelniczą, stąd w kolekcji można odnaleźć przykłady literatury pięknej.

Ks. Aleksander Skowroński (1863-1934) to z kolei wybitny działacz narodowy, „budziciel i krzewiciel polskiej kultury wśród mieszkańców Śląska”, członek Towarzystwa Górnośląskiego, poseł i poeta, znawca polskiej literatury (w jego pokaźnym zbiorze są m.in. dzieła Adama Mickiewicza czy Juliusza Słowackiego). Autorka dotarła do ośmiu rękopisów, dwóch starych druków, dwóch numerów czasopism oraz 239 pozycji z XIX i XX wieku w 280 woluminach. Życie ks. Skowrońskiego i jego bogata działalność polityczna i społecznikowska wpłynęły bezpośrednio na charakter odszukanego księgozbioru. Znalazły się w nim publikacje poświęcone historii regionu, także z uwzględnieniem historii Kościoła na Śląsku (np. życiorysy Św. Jacka i Jana Sarkandra). Kapłan zbierał ponadto śląskie śpiewniki, śląską literaturę piękną i opracowania ówczesnych problemów występujących na tym terenie (np. alkoholizm, rozwój socjalizmu). Oczywiście zbiór ks. Skowrońskiego obfituje również w publikacje z zakresu teologii (m.in. edycje Pisma Świętego w różnych językach, egzegeza, patrystyka, homiletyka, liturgika, katechizmy itp.).

Śląska problematyka zdominowała także księgozbiór ks. Jana Kudery (1872-1943), działacza społecznego, biografą i historyka Śląska, który miłość do książek wyniósł z domu rodzinnego, w którym wraz z rodzeństwem był zobowiązany do zdawania ojcu sprawozdania z przeczytanych lektur. Gromadzona systematycznie kolekcja ks. Kudery (przez wiele lat przechowywana na probostwie w Brzezince) jest obecnie znacznie rozproszona – zarówno w bibliotekach, jak

i wśród prywatnych osób. Do analizy udało się autorce odnaleźć 103 rękopisy, trzy stare druki oraz 355 dzieł pochodzących z XIX i XX wieku. Publikacje teologiczne w zbiorze obejmują dogmatykę, liturgikę, historię Kościoła, patrystykę, prawo kanoniczne oraz katechizmy. Na szczególną uwagę zasługują jednak wydawnictwa obejmujące gramatykę języka polskiego, opracowania dziejów piśmiennictwa, polską literaturę piękną czy opisy polskich miast. Śląskie zagadnienia reprezentowane są przez książki dotyczące dziejów regionu i jego poszczególnych miejscowości, dorobku kulturalnego tych ziem i jego wybitnych przedstawicieli czy wreszcie życia Kościoła, parafii, różnego rodzaju organizacji (np. Sokoła, Towarzystwa Św. Alojzego). Ks. Kudera w szczególny sposób dbał o swoje zbiory, o czym świadczą m.in. zachowane na dokumentach wpisane przydziały tematyczne (A – dzieła poloników i historia, B i C – nauki teologiczne, Sil. – silesiaka).

Także ks. bp Arkadiusz Lisiecki (1880-1930), „uczony i fanatyk nauki”, a zwłaszcza historii Kościoła i patrystyki, działacz polityczny, oświatowy i społeczny, organizator Towarzystwa Czytelni Ludowych, redaktor „Czytelni Ludowej”, znakował swój księgozbiór. Podzielił narastające w ciągu wielu lat zbiory (dziś znacznie rozproszone) na następujące działy: B – bibliistyka, E – dzieła encyklopedyczne, słowniki, F – filozofia lub filologia, z historią kultury, Fs – etyka (?), H i Hs – historia, K – katechetyka, L – historia sztuki, P – patrystyka, S i Sp – nauki społeczne, T – teologia oraz W – wymowa, wypowiedzi. Autorce udało się odnaleźć w sumie 348 dzieł w 703 woluminach, na które składają się przede wszystkim edycje Biblii, prace poświęcone historii Kościoła powszechnego i polskiego, patrologii (w tym np. edycje pism Św. Augustyna, Hieronima, Hilarego, Piotra Chryzologa), historii świata i kraju.

Ostatni z zaprezentowanych przez W. Pawłowicz księgozbiorów należał do bł. ks. Emila Szramka (1887-1942), redaktora „Rozporządzeń Administracji Apostolskiej” i „Głosów znad Odry”, budowniczego katowickiej katedry, duszpasterza Polaków i Niemców i wreszcie męczennika z czasów II wojny światowej. Ks. Szramek prowadził bogatą działalność naukową, był znanym folklorystą i bibliofilem. Zbierał śląskie legendy, pieśni i przysłowia. Popierał artystów i rozwój sztuk pięknych. Z liczącej, jak już wspomniano, około 10 000 zbiorów kolekcji, autorce udało się odnaleźć 10 starych

druków, 303 publikacje nowe, a ponadto 5 druków ulotnych, 2 rękopisy oraz 3 numery czasopism. W zbiorze najważniejszą część stanowiły wydawnictwa związane ze Śląskiem – dzieje Kościoła na Śląsku, geografia tego regionu i jego historia. Ks. Szramka interesowała ponadto działalność śląskich towarzystw.

Publikacja Weroniki Pawłowicz została uzupełniona spisem treści oraz streszczeniem w języku włoskim, wykazem użytych skrótów (typowych dla opisu bibliograficznego, ale przede wszystkim zastosowanych w uwagach bibliograficznych; oprócz tego znalazły się tu skróty nazw instytucji i tytułów czasopism), „Bibliografią”, „Spisem tabel” (zamieszczono ich w pracy 12) oraz „Spisem wykresów” (jest ich 6). Na uwagę zasługuje zwłaszcza bogata „Bibliografia”, która została podzielona na następujące działy: „Źródła” (a wśród nich wydzielono „Archiwalia”, „Rękopisy biblioteczne”, „Źródła drukowane”), „Encyklopedie”, „Słowniki”, „Bibliografie”, „Katalogi”, „Opracowania” – wszystkie w układzie alfabetycznym. Szkoda tylko, że autorka nie ponumerowała w sposób ciągły opisów, lecz w obrębie poszczególnych działów lub poddziałów.

Należy docenić olbrzymi trud badaczki, która zanalizowała znacznie rozproszone po śmierci księży zbiory książek, najczęściej włączane do zasobów bibliotek np. naukowych czy publicznych. Częściowo udało się odtworzyć nie tylko spisy zachowanych do dziś kolekcji, ale także wskazać sposób czy też raczej możliwości ich użytkowania przez właścicieli. Autorka starała się drobiazgowo scharakteryzować tematykę zbiorów, co w kontekście przedstawionych wcześniej biografii księży oraz omówień ich pracy naukowej, duszpasterskiej, społecznikowskiej, redakcyjnej itp. dało odpowiedzi na pytania – jakie były przyczyny powstania księgozbiorów, po co i jak były one wykorzystywane.

Autorka wskazała także dalsze możliwości badawcze, zwłaszcza gdy idzie o wyróżnienie nieoznakowanych przez księży zasobów książkowych, które z pewnością znajdują się jeszcze w bibliotekach. Konieczne jest również zaprezentowanie innych kolekcji, a dopiero później stworzenie syntetycznego obrazu zjawiska, ważnego dla Kościoła lokalnego, ale i dla wizerunku kultury Śląska.